

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.222.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.21>

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ СПІВЗАПОДІЮВАЧАМИ ШКОДИ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ

Бабич Артур Олегович,

аспірант відділу дослідження проблем
кримінального та кримінально-
виконавчого права
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України,
м. Харків, Україна)

У статті висвітлено проблему суб'єктивних зв'язків між суб'єктами такого правового явища як необережне співзаподіяння шкоди. Проаналізовано точки зору прихильників та противників можливості існування психологічних взаємозв'язків при колективній необережності. Встановлено, що серед суджень та аргументів науковців, які підтримують позицію про наявність внутрішнього взаємозв'язку між співзаподіювачами шкоди з необережності є чимало суперечностей та неточностей. Здебільшого, це пов'язано із різноманіттям точок зору стосовно розмежування необережного співзаподіяння та такого явища як збіг необережних дій (бездіяльності). Наголошено, що особливість суб'єктивних зв'язків між суб'єктами необережного співзаподіяння, перш за все, опосередкована саме з об'єктивної сторони вчиненого. Суб'єктивна спільність, двосторонні зв'язки, як це є необхідно для співучасті, для необережного співзаподіяння не є характерним через власне сутність необережної вини та механізму заподіяння шкоди при такій діяльності декількох осіб. Враховуючи особливості взаємодії суб'єктів при необережному співзаподіянні шкоди та характеристики видів необережної вини, пропонуємо суб'єктивні зв'язки між співзаподіювачами розглядати у межах двох напрямів. Певний прояв двостороннього зв'язку між співзаподіювачами може мати місце, але не в тому класичному розумінні як про це йдеться у теорії співучасті. Більшою мірою це зв'язок, який охоплює взаємне усвідомлення фізичної взаємодії та протиправної сутності вчиненого діяння (дії, бездіяльності), або ж принаймні можливість такого усвідомлення. По-друге, можливий і повністю односторонній зв'язок на стороні співзаподіювачів, коли суб'єкти взагалі не сприймають діяння інших осіб, а діють автономно, проте будучи відповідальними за окремі етапи чи ділянки у процесі дотримання правил безпеки чи інших приписів, стають суб'єктами необережного заподіяння небезпечних наслідків, які стають для них єдиними.

Ключові слова: необережне співзаподіяння, суб'єктивна сторона, необережна вина, недбалість.

REGARDING THE POSSIBILITY OF A SUBJECTIVE CONNECTION BETWEEN THE CO-PERPETRATORS OF NEGLIGENT HARM

Babych Artur Olegovich,

Post-graduate student of the Department
of Criminal Investigation and criminal
executive law

(Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Law Sciences
of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

The article highlights the problem of internal relations between the subjects of such a legal phenomenon as negligent co-causality of harm. The views of supporters and opponents of the possibility of the existence of subjective relationships in the case of collective negligence are analyzed. It has been found that there are many contradictions and inaccuracies among the judgments and arguments of scientists who support the position that there is a subjective connection between the co-perpetrators of harm through negligence. For the most part, this is due to the diversity of views on the demarcation of negligent co-causality and the phenomenon of carelessness (inaction). It is emphasized that the peculiarity of subjective connections between the subjects of negligent co-causality, first of all, is mediated from the objective side of the act. Subjective community, bilateral ties, as is necessary for complicity, for negligent co-causality is not characteristic due to the very nature of careless guilt and the mechanism of harm in such activities of several persons. Taking into account the peculiarities of the interaction of the subjects in case of negligent co-causality of harm and the characteristics of the types of negligent fault, we propose to consider the subjective relations between the co-perpetrators within two directions. First, there may be some manifestation of two-way communication between co-participants, but not in the classical sense as it is in the theory of complicity. To a greater extent, it is a connection that encompasses mutual awareness of the physical interaction and the illegal nature of the act committed (action, inaction), or at least the possibility of such awareness. Secondly, it is possible and completely unilateral communication on the part of the co-perpetrators, when the subjects do not perceive the actions of others, but act autonomously, but being responsible for certain stages or areas in the process of compliance with safety rules or other regulations objects of negligent infliction of dangerous consequences, which become the only one for them.

Key words: negligent co-causality, subjective side, careless guilt, negligence.

Останнім часом все більше фахівців у галузі кримінального права звертаються до проблематики пов'язаної із вчиненням необережного кримінального правопорушення кількома суб'єктами. У кримінально-правовій теорії наведене явище визначають як необережне співзаподіяння (співпричинення) шкоди, під яким традиційно розуміють спільні дії (бездіяльність) двох або більше осіб, які викликали з необережності єдині суспільно небезпечні наслідки. Тим не менше, ставлення науковців до наведеної проблеми є вкрай неоднозначним.

У межах вітчизняного кримінального права цей феномен ще не отримав належного розвитку, а більшість досліджень тих учених, які намагалися вирішити значну кількість дискусійних питань мають здебільшого суперечливий характер. Фактично, всі намагання спеціалістів спрямовані на вивчення власне механізму заподіяння шкоди кількома суб'єктами з необережності, і на основі цього вони визначають поняття,

ознаки цього явища, підстави, межі та індивідуалізацію відповідальності тощо. Очевидно, що у цьому механізмі основою повинен бути власне зв'язок – між суб'єктами, діями, а можливо і тим і іншим. Уявляється, що сутність та характер зв'язків між співзаподіювачами є певною мірою критичною точкою не лише самого механізму заподіяння шкоди, а й розуміння феномену необережного співзаподіяння у цілому. При цьому у науковій літературі можна відшукати аналіз зв'язку між суб'єктами необережного співзаподіяння з точки зору об'єктивних характеристик вчиненого. У свою чергу питання суб'єктивних зв'язків при необережному співзаподіянні шкоди незначною мірою лише розглядалося і реального розв'язання не знайшло.

У науковій літературі розгляду питання необережного співзаподіяння приділяли увагу: О. А. Арутюнов, С. Р. Багіров, Д. А. Безбородов, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, Р. Р. Галіакбаров, М. С. Грінберг, П. С. Дагель, Н. Ф. Кузнецова, В. М. Кудрявцев, О. В. Курсаєв, Д. А. Мелешко, В. А. Мисливий, В. А. Нерсесян, О. І. Рарог, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, І. М. Тяжкова, І. Р. Харитонов та ін.

У зв'язку з наведеним мета цієї статті полягає у з'ясуванні сутності та характеру суб'єктивних зв'язків між співзаподіювачами шкоди з необережності.

Останнім часом до вирішення проблем групової необережності все частіше звертаюся науковці у власних дослідженнях. Здавалося б, наукові пошуки вичерпали себе ще у минулому столітті і всі складні моменти знайшли свої логічне вирішення або пояснення у межах теорії необережного співзаподіяння. Проте все рівно білі плями ще залишилися, і вирішити їх можна лише з розвитком власне науки кримінального права та поглибленні аналізу проблемних моментів теорії.

Очевидно, що діючий Кримінальний кодекс (далі – КК) України не відносить випадки необережного співзаподіяння до співучасті у кримінальному правопорушенні. Саме тому, якщо декілька осіб спільно вчиняють необережне кримінальне правопорушення, вчинене ними оцінюється як ряд самостійно вчинених суспільно небезпечних діянь. Відповідальність такі особи несуть індивідуально – кожен за вчинене особисто ним необережне кримінальне правопорушення. Фактично, саме така позиція і відображена розробниками проекту нового КК України (ст. 2.7.8) [1] поряд із самою дефініцією необережного співзаподіяння (необережного співпричинення шкоди – за висловом розробників) про що так довго натякали більшість учених.

У зв'язку з наведеним стверджується точка зору, що необережне співзаподіяння шкоди не може розглядатися як індивідуальне вчинене кримінальне правопорушення в силу того, що в його основі лежать взаємопов'язані дії (бездіяльність) двох або більше осіб, які спричинили настання суспільно небезпечних наслідків. Більшість дослідників акцентують свою увагу на тому, що необережне співзаподіяння порівняно із індивідуально вчиненим необережним кримінальним правопорушенням, має визначальну ознаку, яка характеризує пов'язаність у вчиненому суб'єктів. Учені її визначають по різному – спільність, взаємозв'язок, взаємообумовленість, взаємопов'язаність тощо. Прийнятність використання того чи іншого терміну науковцями оцінюється по різному, а інколи навіть і допускається одночасне вживання їх всіх, що ще більше ускладнює ситуацію (докладніше із наведеною проблемою можна ознайомитися у науковій статті «Форми взаємодії між суб'єктами необережного співзаподіяння»¹). Проте останнім часом у літературі набуло популярності застосування концепції спільності з відповідним їй об'єктивним та суб'єктивним контекстом [2, с. 27, 32-33, 41; 5, с. 134-135]. Однак, якщо порівнювати ознаку спільності в необережному співзаподіянні та у співучасті, то стає очевидною нерівнозначність даних

¹ Примітка. Бабич А.О. Форми прояву взаємодії між суб'єктами необережного співзаподіяння. *Питання боротьби зі злочинністю*. № 40 (2020). С. 81-87.

діянь, адже необережна форма вина не може створити тої внутрішньої узгодженості між діями (бездіяльністю) окремих осіб, яка є такою необхідною ознакою співучасті. Все ж таки, якщо й вести мову про спільність при необережному співзаподіянні, то лише в аспекті *об'єктивної спільності дій (бездіяльності)*, оскільки вони суб'єктивно не спрямовані на досягнення якихось єдиних суспільно небезпечних наслідків. Однак у літературі теж зустрічаються погляди, що спільність навіть при необережності породжує суб'єктивний зв'язок між співзаподіювачами. Зокрема, сучасний дослідник Д. А. Мелешко категорично зазначає, що співзаподіяння шкоди є можливим лише за наявності психологічного взаємозв'язку між співзаподіювачами, що може виявлятися на двох рівнях. Перший рівень – це взаємне усвідомлення фізичної взаємодії, тобто факту допомоги з боку іншої особи, що є характерним для співзаподіяння шкоди з особами, які не підлягають кримінальній відповідальності, і опосередкованого заподіяння шкоди. Другий рівень – це *взаємне усвідомлення протиправної сутності спільно вчинюваного діяння*, що є характерним для співучасті в злочині і необережного співзаподіяння шкоди [3, с. 10].

На противагу вищенаведеному О. А. Арутюнов, який взагалі ставить під сумнів психологічні зв'язки між необережними співзаподіювачами, стверджує, що дії співзаподіювачів не можуть визнаватися спільними, так як вони не направлені на спричинення саме злочинного результату [4, с. 57].

У свою чергу О. В. Курсаєв [5, с. 145] у власному монографічному дослідженні необережного співзаподіяння присвятив цілий параграф питанню суб'єктивних ознак, однак вдаючись до аналізу значної кількості дискусійних питань пов'язаних власне з сутністю необережної вини в цілому, так і не мовив нічого суттєвого про внутрішні зв'язки між суб'єктами. Таким чином, це може свідчити або про значну складність питання особливостей суб'єктивної сторони необережного співзаподіяння або й про відсутність таких особливостей взагалі.

Фактично, у літературі є чимало обґрунтованих тверджень про неприпустимість суб'єктивного зв'язку між співзаподіювачами шкоди з необережності, що й стало домінуючим у теорії. Однак чи це дійсно так?

Як видається, при співучасті характер зв'язків виявляється більш очевидним, оскільки умисел власне і створює ту основу для суб'єктивної спільності між співучасниками та змови загалом. Р. Р. Галіакбаров зауважує, якщо при вчиненні злочину із ознаками умисної вини наслідки передбачаються і суб'єкти бажають або свідомо допускають їх настання, то при необережному співзаподіянні ці межі звужені, тому конкретний єдиний злочинний наслідок суспільно небезпечної діяльності свідомістю співзаподіювачів охоплюватися не може. Автор влучно зазначає, якщо суб'єкт не передбачає наслідків власних небезпечних вчинків і несе відповідальність за те, що повинен був і міг їх передбачити, тим більше не можна очікувати від нього, що він зможе проявити ще більшу обачність і запобігти наслідку, яке наступить в результаті необережної діяльності інших [6, с. 77]. Хоча й в іншій частині роботи учений погоджується з думкою І. Р. Харитонової, що необережне співзаподіяння як цілісна форма необережної поведінки характеризується зв'язками двох рівнів: 1) *об'єктивною (функціональною) та суб'єктивною – між співзаподіювачами*; 2) *причинною – між діями (бездіяльністю) кожної особи і наступившим результатом* [7, с. 10].

Очевидно, що взаємодія суб'єктів необережного співзаподіяння може бути достатньо різною і враховуючи це характер психічного зв'язку між ними теж буде відрізнятися.

Так, у певних випадках, в принципі, можна говорити про певну форму прояву двостороннього зв'язку між співзаподіювачами шкоди з необережності. Тобто, як

вказує О. В. Курсаєв, можлива взаємна усвідомленість дій учасників про взаємну діяльність і про найближчий її результат або можливі неблагополучні наслідки. Однак, на його думку, двостороннього зв'язку тут не буде, так як відсутня усвідомленість небезпечності власної поведінки, небезпеки поведінки інших учасників і об'єднаної діяльності тих та інших [5, с. 149] (хоча у праці наведеного науковця [5, с. 123] зустрічається і абсолютно протилежна точка зору щодо наведеної ситуації, коли він все таки підтверджує можливість існування двостороннього суб'єктивного зв'язку між суб'єктами. – А.Б.). Процитоване судження виявляється достатньо переконливим, проте теж заслуговує на певну критику. У наведеному контексті варто згадати про взаємодію між співзаподіювачами у межах виконання ними єдиної діяльності (наприклад, виробничої), по забезпеченню виконання суто конкретного завдання із управління технічною системою або забезпеченню нормального ходу певного технологічного процесу.

На практиці це достатньо поширені ситуації, коли декількома суб'єктами, які можуть перебувати, умовно кажучи, як на одному рівні виробничих (або інших) відносин або й на різних рівнях (пов'язаних, наприклад, з підлеглістю) власними необережними діями допустили настання суспільно небезпечних наслідків. У межах таких єдиних відносин, співзаподіювачі необережних злочинних наслідків не рідко можуть мати усвідомлення про сумісний характер виконуваних ними функцій. Більше того, подібне навіть може бути передбачено нормативно. В окремих випадках необережного співзаподіяння один із суб'єктів несе відповідальність як раз за те, що не проконтролював або не підстрахував (проте зобов'язаний був це зробити по інструкції) дії іншого суб'єкта і тим самим допустив настання спільного результату [6, с. 78-79]. У подібних ситуаціях кожен із співзаподіювачів сприймає не лише власне діяння, а й діяння іншого, має відповідне ставлення до нього (необережне), а також до наслідку, який може настати або ні (наслідок або не передбачається, хоча особи повинні були і могли його передбачити, або передбачається, але особи легковажно розраховували на його відвернення). При цьому у юридичній літературі навіть відмічалось, що у деяких формах необережного співзаподіяння всі учасники передбачають можливість настання злочинних наслідків саме від сумісної поведінки, і навіть у деталях, та несуть відповідальність за те, що не зуміли спільними зусиллями їх відвернути (не узгодили своїх дій, не зробили необхідних спільних дій) [7, с. 12]. У наведеному контексті Д. А. Безбородов зазначає, що у такому випадку існує **взаємсприйняття** при здійсненні діяльності. Більше того, у деяких випадках має місце навіть розрахунок на поведінку іншої особи – учасника спільної діяльності [8, с. 15].

Про двосторонній зв'язок у класичному розуміння за наведених обставин й правда говорити складно, оскільки між суб'єктами необережного співзаподіяння відсутня взаємна усвідомленість про кінцеву ціль отриманого результату. Проте надати категоричну відповідь про відсутність суб'єктивного зв'язку теж вважаємо не можливим. Між суб'єктами необережного співзаподіяння за вище представлених обставин вбачається взаємна усвідомленість про кінцеву ціль власне вчинку або поведінки (і не обов'язково вона буде протиправною, як правило, і частіше вона виявляється або нейтральною або навіть переслідує соціально корисну мету). Також кожен із учасників хоча б у загальних рисах усвідомлює про приєднуючу діяльність іншого (або повинен був і міг її усвідомлювати) в аспекті необхідного дотримання відповідних правил безпеки або інших необхідних приписів нормативних актів. Наведена характеристика в більшій мірі відображає певні риси двостороннього суб'єктивного зв'язку, однак точніше було б говорити про окремий випадок такого зв'язку. Варто погодитися і з думкою І. Р. Харитонові, що у такому випадку має місце *взаємне усвідомлення фізичної взаємодії*, тобто факту допомоги зі сторони іншої особи... та *взаємне*

усвідомлення протиправної сутності спільно вчиненого діяння [7, с. 12]. На це також звертає увагу й Д. А. Мелешко, хоча наголошує лише на наявності *взаємного усвідомлення протиправної сутності спільно вчинюваного діяння*, яке характерне і для співучасті і для необережного співзаподіяння [3, с. 193-194]. Проте слід уточнити, що таке взаємне усвідомлення між суб'єктами необережного співзаподіяння фактично буде можливе лише при вчиненні кримінального правопорушення із необережною виною у виді кримінально протиправної самовпевненості, оскільки для кримінально протиправної недбалості з усталеної доктринальної точки зору усвідомленість є неприйнятною. Цікаво, що при розгляді вже безпосередньо ознак необережного співзаподіяння Д. А. Мелешко виявився більш категоричним і стверджує, що є така характерна особливість як узгодженість дій співзаподіювачів або, іншими словами, *обов'язковий двосторонній психологічний зв'язок між співзаподіювачами*. Автор пояснює, що специфіка розглядуваної форми співзаподіяння шкоди визначає наявність психологічного зв'язку на двох рівнях: перший рівень – це взаємне усвідомлення фізичної взаємодії в момент вчинення діяння, тобто факту допомоги зі сторони іншої особи; другий рівень – це взаємне усвідомлення юридичної сутності спільно вчинених дій (бездіяльності), тобто протиправності спільного діяння (факту порушення загальних та спеціальних правил) [3, с. 193-194]. З наведеного стає очевидною певна непослідовність міркування науковця. Скоріш за все, якщо звертатися до об'єктивної сторони механізму необережного співзаподіяння, то взаємна усвідомленість фізичної взаємодії та взаємна усвідомленість протиправної сутності вчиненого діяння, або хоча б можливість такого усвідомлення між суб'єктами є характерними для тих випадків необережного співзаподіяння, які умовно кажучи, тотожні «співвиконавству». Саме при таких обставинах можна з упевненістю говорити про наявність окремих рис двостороннього суб'єктивного зв'язку.

Поряд з наведеним на практиці можливі випадки необережного співзаподіяння, де про окремих визначений характер зв'язку говорити не так просто. У реальності відповідні порушення з боку окремих суб'єктів необережної діяльності, як правило, не збігаються у місці та часі, за винятком окремих випадків (наприклад, ДТП за участю кількох водіїв транспортних засобів). За наведених обставин учасники не сприймають дії або бездіяльність інших суб'єктів, а мають психічне ставлення у виді необережності лише до свого діяння. У свою чергу порушення правил безпеки з боку інших співзаподіювачів є для них «чужими» і взагалі постають несподівано і раптово. Фактично, можна вести мову про свого роду **випадковість**, а за таких обставин про внутрішній зв'язок між співзаподіювачами шкоди не варто й говорити, оскільки учасники події усвідомлюватимуть пов'язаність власних діянь у будь-якому випадку лише постфактум. За таких обставин співзаподіювачі діють автономно, проте будучи відповідальними за окремі етапи чи ділянки у процесі дотримання правил безпеки, стають суб'єктами необережного заподіяння наслідків, єдиних для них обох, які могли б не настати у тому випадку, якщо хоча б один із них належно виконав свої обов'язки. Саме з останнім твердженням пов'язується принципова відмінність співучасті і необережного співзаподіяння, оскільки є повне неспівпадіння за суб'єктивними ознакам. В принципі можна вести мову, що визначальним для таких ситуацій необережного співзаподіяння виступатиме односторонній зв'язок – у суб'єктів відсутнє усвідомлення небезпечності власної поведінки, небезпечності поведінки інших учасників та об'єднуючої діяльності того та іншого, що у свою чергу означає фактичне незнання між співзаподіювачами про поєднання конкретної діяльності між ними (хіба що, опосередковано таке ймовірне усвідомлення взаємодії між суб'єктами може бути прослідковано у межах нормативних приписів). При цьому при наявності, зокрема,

кримінально-протиправної недбалості на стороні співзаподіювачів характер одностороннього зв'язку, як видається, є більш вираженим.

Отже, наведені в цій статті наукові позиції, міркування щодо них дають підстави для таких висновків.

Особливість суб'єктивних зв'язків між суб'єктами необережного співзаподіяння, перш за все, опосередкована саме з об'єктивної сторони вчиненого. Зрозуміло, що суб'єктивна спільність, двосторонні зв'язки, як це є необхідно для співучасті, для необережного співзаподіяння не є характерним через власне сутність необережної вини та механізму заподіяння шкоди при такій діяльності декількох осіб. Саме тому, враховуючи особливості взаємодії суб'єктів при необережному співзаподіянні шкоди та характеристики видів необережної вини, пропонуємо суб'єктивні зв'язки між співзаподіювачами розглядати у межах двох напрямів. По-перше, певний прояв двостороннього зв'язку між співзаподіювачами може мати місце, але не в тому класичному розумінні як про це йдеться у теорії співучасті. Більшою мірою це зв'язок, який охоплює взаємне усвідомлення фізичної взаємодії та протиправної сутності вчиненого діяння (дії, бездіяльності), або ж принаймні можливість такого усвідомлення. По-друге, можливий і повністю односторонній зв'язок на стороні співзаподіювачів, коли суб'єкти взагалі не сприймають діяння інших осіб, а діють автономно, проте будучи відповідальними за окремі етапи чи ділянки у процесі дотримання правил безпеки чи інших приписів, стають суб'єктами необережного заподіяння небезпечних наслідків, які стають для них єдиними.

Висвітлені у цій публікації ідеї та міркування безумовно не є остаточними і потребують подальшого дослідження для цілісної характеристики такої кримінально-правової конструкції як необережне співзаподіяння шкоди.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України (проект). Контрольний текст (станом на 18.02.2022 року): URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf> (дата звернення: 11.04.2022).
2. Безбородов Д. А. Неосторожные многосубъектные преступления: понятие и квалификация: учебное пособие. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. 60 с.
3. Мелешко Д. А. Сопричинение вреда без признаков соучастия в доктрине уголовного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. Ген. прокуратуры РФ. Москва, 2016. 233 с.
4. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении. Москва : Статут, 2013. 408 с.
5. Курсаев А. В. Неосторожное сопричинение в российском уголовном праве : монография. Москва : Юрлитинформ, 2015. 280 с.
6. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия: учебное пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1987. 96 с.
7. Харитоновна И. Р. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве: автореф, дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1985. 15 с.
8. Безбородов Д. А. К вопросу о понятии неосторожного сопричинения в уголовном праве. *Криминалистика*. 2014. № 1. С. 9-16.